

ЛЕМІШН. О.

ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІВІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ХІХ СТ.: ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Одним із основних напрямів сучасних архівознавчих досліджень є видатні архівісти України. Адже кожне покоління архівістів робило свій внесок у формування суспільно значущої архівної спадщини, національних здобутків в управлінні галуззю, в аналіз теоретичних досягнень українських архівознавців як складової світового досвіду розвитку архівістики.

У вітчизняному історіографічному процесі інституалізація історико-етнографічних досліджень пов'язана з появою в ХІХ ст. осередків історичної освіти та науки: факультети Львівського, Харківського, Київського університетів, Київської археографічної комісії. Зусиллями Д. Багалія в Харкові склалася школа істориків-архівістів, серед яких чільне місце належало Михайлу Мелентійовичу Плохинському [4].

Постать М. М. Плохинського залишається до нашого часу мало-дослідженою. Побіжний аналіз його творчого доробку знаходимо у праці І. Л. Бутича [1]. Досліджуючи проблему становища циган, формування етносу в ХІХ ст., згадує про праці М. М. Плохинського Н. О. Зіневич [4]. А. В. Гедьо, аналізуючи приватноправові акти ХVІІІ-ХІХ ст. як інформаційне джерело з історії Ніжинської грецької громади, теж звертається до праць відомого історика-архівіста [1].

З метою налагодження архівної справи в губернії в 1896 р. започаткувала роботу Чернігівська вчена археографічна комісія. У "Путівнику" Державного архіву Чернігівської області наведено низку прізвищ дослідників, які брали безпосередню участь в упорядкуванні архівних матеріалів й були членами археографічної комісії. Однак слід зауважити, що вагомий внесок у розвиток цієї справи зробив також і М. М. Плохинський, ім'я якого не згадується у цьому ж "Путівнику" [3].

У 1898 р. М. М. Плохинський був направлений Московським археологічним товариством до Чернігівської губернії "для ознайомлення с архивами Черниговской губернии" [8, с. 5]. Дослідник відвідав більше двадцяти архівів і присвятив розкриттю стану зберігання документів у приватних архівних зібраннях та державних архівах. У результаті цієї роботи вийшла книга "Архивы Черниговской губернии", за яку М. Плохинського було обрано членом-кореспондентом Московського археологічного товариства [5].

Матеріал, зібраний дослідником, висвітлює не тільки питання кількості існуючих на той час в Чернігівській губернії архівів, але й дає уявлення про стан зберігання в них документів, історію того чи іншого "бумагохранилища" [8]. М. М. Плохинський ставив собі за мету скласти описи архівів, що ним були оглянуті. Крім таких описів, автор вносить до своєї праці й низку копій документів, що мають історичну цінність, особливо в наш час. Адже лише

незначна кількість архівних документів часів XVIII ст. збереглася до сьогодні у фондах Державного архіву Чернігівської області [2]. Завдяки згаданій праці можемо зрозуміти, яким чином зберігалися документи в установах Лівобережної України саме з XVIII ст.

М. М. Плохинський зупиняється на аналізі стану зберігання архівних документів, починаючи з XVIII ст., у різних установах, окремо розглядаючи приватні (фамільні, монастирські, церковні) та "казённые бумагохранилища" [8]. У свою працю "Архивы Черниговской губернии", як зазначає сам автор, крім огляду змісту документів, було внесено також копії документів, що заслуговували на особливу увагу та мали історичну цінність.

Так, документи архіву Глухівського Петропавлівського монастиря зберігалися в "рухольній" (комірчині, де знаходилися одяг та взуття монахів) на полицях у в'язках з написами щодо змісту документів, які в них знаходилися. М. М. Плохинський більш детально зупиняється на історії створення монастиря, тісних взаємовідносинах між монастирем та малоросійською козацькою старшиною, наводячи приклади оригіналів листів або їх копії від Анастасії Марківни Скоропадської (Гетьманової), Данила Апостола [8, с. 27-28], Данила Кандиби з Конотопа [8, с. 32]. Також дослідник вказує на не менш цікавий документ, що знаходився в церкві Глухівського Петропавлівського монастиря, - синодик, де "встречаются родословные: Апостола гетмана, Скоропадского гетмана, Самойловича и других малорусских деятелей XVII и XVIII столетий" [8, с. 35].

У Чернігівському П'ятницькому монастирі архівні документи зберігалися в окремо відведеній для цього шафі в приміщенні церкви. Знайдені документи, як зазначає дослідник, стосувалися не тільки історії та життя самого монастиря. Більшість з них розкривають звичаї, побут, державний устрій, суспільні відносини загалом у Малоросії XVII-XVIII ст., а саме:

- "выдержки из указа 1764 г. , рисующие отношения Малорусского народа к брачной жизни" [8, с. 37];

- "1762 г. указ, характеризующий полицейский надзор в г. Чернигове того времени" [8, с. 38];

- "указ 1763 г. о содержании убогих студентов Черниговского коллегіума" [8, с. 39].

Становить особливий інтерес архів Єлецького монастиря. Як зазначає М. М. Плохинський, саме в цьому монастирі на початок XVIII ст. було створено один з перших систематичних каталогів архівних документів та поділено їх не просто за хронологічними "в'язками", а згруповано в тематичні справи ("дела"), починаючи з 1736 р. Зміст цих справ представлений кількома групами малодосліджених на сьогодні указів [8, с. 57]:

- політичного характеру:

"О восшествии государей на престол";

"О браках Петра Федоровича";

"Об одержанных над врагами победах";

"О взятии Берлина";

"Об объявлении войны Турции в царствование Екатерины II";

- адміністративного характеру:
 - "О пожаловании в чины";
 - "О ежегодном наборе рекрут";
 - "Указы о пересылке разных ведомостей и присяг";
- поліцейського характеру:
 - "О бежавших монахах";
 - "О беглых вообще";
- медичного характеру:
 - "Об оспе, наставление, как обращаться с оспенными";
 - "О предосторожности против заразных болезней и проч. ";
- судового характеру:
 - "Об учреждении совестных судов" тощо.

У стінах цього монастиря дослідник знаходить також "Книгу монарших грамот, гетманских универсалов, архиерейских грамот и указов в подлинниках и копиях" [8, с. 59], де виявлено універсали Богдана Хмельницького з 1657 р. на володіння маєтностями малоросійською козацькою старшиною.

Що стосувалося зберігання архівних документів при церквах, то певної системності в цій роботі автором не виявлено. Наприклад, архів Глухівської соборної церкви Св. Трійці розміщувався в темній комірчині церковної будівлі: "бумаги и документы этого архива в беспорядке: дела и разные книги, хотя и уложены на полках, но без всякой системы" [8, с. 75]. Особливу увагу дослідник звертає на "дела" першої половини XVIII ст., адже вони вціліли в дуже обмеженій кількості: "бумага же этих листков так ветха, что в скором времени от них останется одна память, а эти то дела именно и представляют значительный исторический интерес, характеризую нравственное и умственное состояние людей далекого прошлого, а также - взаимные отношения мирян и священников XVIII ст." [8, с. 78]. Саме такі документи автор вводить до своєї роботи повністю, що дозволяє на сьогодні мати можливість працювати з ними хоча б у копії, наведеній М. М. Плохинським.

При деяких церквах, зазначає дослідник, крім власне документів щодо життєдіяльності самої церкви, знаходяться й інші документи. Наприклад, при Анастасіївській Глухівській церкві М. М. Плохинським було знайдено грамоти Петра Великого 1718 р. і Єлизавети Петрівни 1744 р. та універсали гетьмана Розумовського 1751 р. на володіння землею та будинками. При соборній Глухівській церкві Св. Трійці знайдено копії універсалів гетьмана Скоропадського на церковні крамниці [8, с. 61].

Документи архіву Чернігівської консисторії дослідник класифікує за тематичним спрямуванням. Але наголошує на деяких видах документів, що мають особливу історичну цінність. Серед них слід назвати справи:

- "О собрании доказательств в Малороссийских архивах и у партикулярных людей на принадлежащие к малой России земли" (1738 р.);
- "О баталии с Турецкою Портою" (1739 р.);
- "Об избрании в Малороссии вольными голосами гетмана" (1750 р.) [8, с. 117].

Вагоме місце в дослідженні М. М. Плохинського посідає аналіз архіву Чернігівського губернського правління. Саме завдяки цій роботі на сьогодні маємо уявлення про масив документів, який функціонував у державних установах Чернігівської губернії, починаючи з XVII ст. Адже у фондах Державного архіву Чернігівської області зосереджено документи з кінця XVIII ст. до теперішнього часу, лише окремі датуються XVII - першою половиною XVIII століть. Найдавніші документи знаходяться у фонді Чернігівського губернського дворянського депутатського зібрання. Справи Чернігівського губернського правління XVIII ст., на думку М. М. Плохинського, були частиною архіву колишньої Малоросійської колегії. Серед документів XVII ст. дослідник згадує "Книгу вечистых записей от 1695 г." [8, с. 119]. Не менший інтерес становить аналіз документів Генеральної військової канцелярії та Генерального військового суду Малоросійської колегії, що датуються від 1720-х років до заснування намісництва й не збереглися в повній мірі до нашого часу:

- "Книга о приходе и расходе Малороссийской коллегии (1723 г.);"

- "Книга приходная денежной казны, учиненная в канцелярии сборов для приема денег, подлежащих до скарбу войскового, собираемых в Малороссийских полках сборщиками (1733 г.);"

- "Ревизские книги Малосийских полков: Нежинского полка - 1738 г.; Черниговского - 1739 г." тощо [8, с. 119].

Отже, студіювання наукового доробку вчених, що самовіддано та натхненно працювали на ниві науки, об'єктивна оцінка їх діяльності - справа необхідна та актуальна. Серед цих імен одне з чільних місць посідає М. М. Плохинський - видатний діяч архівної справи в Україні. Його багатий творчий доробок має важливе наукове й практичне значення, особливо в контексті відродження української історіографії й становлення національних традицій сучасного архівознавства.

Згадане дослідження М. М. Плохинського, у першу чергу, стане відправною точкою в більш детальному висвітленні історії Малоросії, адже документи, наведені дослідником та згадані в нашій роботі, дадуть змогу переосмислити раніше відомі факти й будуть поштовхом для наступних досліджень.

1. Бутич І. Л. М. М. Плохинський / І. Л. Бутич // Радянська енциклопедія історії України. - К., 1971. - 396 с.

2. Державний архів Чернігівської області : анотов. реєстр описів. - Чернігів : Деснян. правда, 2005. - Т. 1, ч. 1: Фонди дорадянського періоду. - 408 с.

3. Державний архів Чернігівської області : путівник. - Чернігів : Деснян. правда, 2001. - 600 с.

4. Зіневич Н. Цигани в дослідженнях українських архівістів кін. XIX - поч. XX ст. / Н. Зіневич // Наукові записки. Інститут української археографії та джерелознавства НАН України. - Т.15. - Тематичний випуск "Роми України: із минулого в майбутнє". - К., 2008. - С. 212-222.

5. Московченко Н. Плохинський Михайло Мелентійович / Н. Московченко // Українські архівісти. Біобібліографічний довідник. - Випуск перший (XIX ст. - 1930-ті рр.). - К., - 1999. - С. 266-267.

6. Плохинский М. Иноземцы в Старой Малороссии / М. Плохинский. - Ч.1 : Греки, цыгане, грузины. - М., 1905. - 235 с.
7. Плохинский М. Цыгане старой Малороссии (по архивным документам) / М. Плохинский // Этнологическое обозрение. - М., 1890. - № 4. - С. 95 - 117.
8. Плохинский М. М. Архивы Черниговской губернии / М. М. Плохинский. - М. : Печатня А. И. Снегиревой, 1899. - 190 с.
9. Плохинский М. М. Иноземцы в Старой Малороссии / М. Плохинский // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. - М., 1905. - Т. 2. - С. 175-409.
10. Энциклопедический словарь / под ред. Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. - СПб., 1898. - Т. 46. - С. 923-924.

ЖЕЛХІВСЬКА Н. М.

З ІСТОРІЇ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ В ГЕТЬМАНЩИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТ.

Внаслідок національно-визвольної війни (1648-1654 рр.) українського народу проти польського панування постала Українська козацька держава - Гетьманщина, із власним державним апаратом, у тому числі й фінансовим. Фінансові повноваження зосереджувалися в руках гетьмана, котрий видав державними фінансами ("військовим скарбом"), установлював і контролював статті доходів та видатків бюджету, різні види податкових платежів або звільняв від них.

У другій половині XVII - на початку XVIII ст. населення Гетьманщини сплачувало значну кількість різноманітних податків, що йшли до гетьманського скарбу й розподілялись на адміністрацію гетьмана, військо та озброєння. Батурин у цей час - місто ратушного підпорядкування, а пізніше - магістратського. У 1669 р. Батурин обирається резиденцією гетьманів України та стає ремісничим та торговельним центром Гетьманщини, хоча значна частина міського населення займалася сільським господарством. Сплачували податки та відбували повинність лише селяни та міщани. Від сплати оброків звільнялись генеральна, полкова та сотенна старшина, військові товариші та значкові козаки, тому що всі вони несли військову службу й у зв'язку із цим мали таку пільгу.

Населення сплачувало на користь війська податок з диму, митні та орендні збори, податок із промислів, ремесла, землеробства. Також існували різноманітні ярмаркові та торговельні збори місцевого характеру, частина з яких надходила до військової скарбниці, частина на утримання міської адміністрації.

У 1665 р. "съ почетомъ принятый царемъ Алексеемъ Михайловичемъ гетманъ ударил Государю челом "всеми малороссійскими городами и местами съ уезды и со всякими доходы" були підписані Московські, за якими основна маса податків збиралися та надходили до царської казни [1]. З цього часу